

Anouk Kootstra is met dit essay de winnaar van de Dijkgraaf Essayprijs, een door *Het Parool* en *Folia Magazine* opgezette prijs voor studenten, ex-studenten en medewerkers van de universiteiten en hogescholen in Amsterdam.

Parool, 30 oktober 2012

Er was eens een jongen uit Roosendaal / die nam vol spanning de trein naar Centraal. / Hoezeer hij zich ook beheerste / hij wilde per se de eerste / en wachtte daarvoor bijkans een heel etmaal.

Het is vrijdag 28 september in alle vroegte al druk op het Leidseplein. De mensenmassa begint bij het bruggetje op het Max Euweplein en eindigt honderden meters verder bij de Apple Store. Sommigen liggen al vanaf donderdagochtend te wachten, anderen sluiten net aan voordat de rij wordt gesloten. Vandaag begint de verkoop van de iPhone5. George uit Roosendaal koopt de eerste en straalt van geluk zijn tanden bloot. Veel meer uitbrengen dan dat hij 'superblij, echt súperblij' is, lukt hem even niet meer.

De laatste maanden zijn echter ook andere geluiden te horen, van mensen die ambivalente gevoelens koesteren ten opzichte van hun smartphone. Ze willen ervan af, of toch niet, maar eigenlijk wel, maar ze doen het niet. Of kunnen het niet.

Op 25 augustus schreef een zelfbenoemde iPhone-addict in *de Volkskrant* hoe zijn 'vrijheid aan gort is' als gevolg van zijn verslaving. Twee weken eerder werd in *Vrij Nederland* beschreven hoe de smartphone maakt dat we tegenwoordig niet meer kunnen wachten, nietsdoen of rusten.

Desondanks zijn er tot dusver verrassend weinig pogingen ondernomen om de invloed van de smartphone op ons gedrag te duiden. Met het altijd en overal faciliteren van toegang tot sociale media, heeft de smartphone onze relatie met plaats en tijd ingrijpend veranderd.

Eén hier en nu heeft plaatsgemaakt voor meerdere hieren en nu's. Eerder waren plaats en tijd onlosmakelijk met elkaar verbonden door fysieke aanwezigheid. Je was op een bepaald

moment op een bepaalde plek – en daarmee dus niet ergens anders. De smartphone heeft het belang van deze fysieke aanwezigheid doen afnemen. Zonder je daadwerkelijk te verplaatsen kun je op hetzelfde moment op verschillende plekken zijn.

Tijd is daarmee eveneens een fluïde begrip geworden. Op het eerste gezicht lijkt het juist bevrijdend dat plaats en tijd niet langer directe invloed uitoefenen op de mogelijkheid tot communicatie en interactie.

Waar gaat het dan mis? Wat, inherent aan smartphones en het gebruik ervan, maakt dat we niet alleen vrijheid in fysieke aan- of afwezigheid winnen, maar blijkbaar ook een andersoortige vrijheid dienen in te leve-

We vertonen het gedrag waarvan we geacht worden het te vertonen

ren? Het antwoord wordt duidelijk wanneer we een parallel trekken naar het panopticum van de Engelse filosoof Jeremy Bentham.

Het panopticum is een architectonisch principe dat het mogelijk maakt groepen mensen te controleren en te disciplineren. De bekendste toepassing van deze surveillancemachine bestaat binnen het gevangeniswezen.

Het ontwerp, waarbij een cipier vanuit een centrale positie alle omringende cellen kan zien, maar waarbij de gevangenen niet weten of en wanneer zij bekeken worden, suggereert continu de mogelijkheid van observatie. Dit maakt de machtsrelatie met de cipier asymmetrisch: de gevangene kan altijd gezien worden, maar ziet zelf nooit, terwijl de bewaker altijd ziet, maar nooit gezien wordt. Zelfs wanneer niemand

ILLUSTRATIE JORRIS VERBOON

observeert, veroorzaakt de suggestie van observatie al een aanpassing van het gedrag van gevangenen. Zonder dat zij dit in de gaten hebben en zonder dat de situatie voor hen onderdrukkend aanvoelt, verliezen gevangenen hierbij de vrijheid die ze nog hadden.

Als smartphonegebruikers vervullen we afwisselend de rol van gevangene en cipier. We kijken en worden bekeken. We laten zien waar en met wie we waren, zijn en zullen zijn. Werkelijk alleen zijn we niet meer, want de ogen van de opzichter prikken immer in onze rug. Dit leidt tot disciplineren. Ongeacht of iemand kijkt, zijn we bezig met wat er gezien zou worden op het moment dat er iemand zou kijken. We vertonen het gedrag waarvan we geacht worden het te vertonen en construeren daarmee een beeld van onszelf voor de buitenwereld, voor de cipier, zonder te we-

ten wie dat eigenlijk is.

De overeenkomst lijkt spaak te lopen op de paradoxale rol van communicatie. Waar binnen het klassieke panopticum immers geen enkele vorm van interactie mogelijk was, kletsen we nu via de smartphone heel wat af. Maar ook binnen dit gebabbel is er *survival of the fittest*: alleen de kortste en snelste boodschap kan onze aandacht vasthouden en overleeft. De kwantiteit van dit vluchtige contact draagt echter niet bij aan de kwaliteit ervan. We verwarren communicatie met observatie.

En daarmee verschilt de pseudo-interactie in ons panopticum niet eens zo van het gebrek aan communicatie in dat van Bentham. Het antwoord schuilt in de rol van de smartphonegebruiker van zowel gevangene als cipier. Omdat we cipier willen blijven – we willen en kunnen

niet stoppen met het observeren van anderen – zijn we bereid om eveneens in de rol van gevangene te kruipen, laten we onszelf ook bekijken, en nemen we het verlies van onze vrijheid op de koop toe. Kortom, het is de rol van cipier die ons het meest pleziert, en we bekopen onze observatieverslaving met het vervullen van de rol van gevangene.

Het principe van het panopticum is amper veranderd sinds 1791, toen het door Bentham werd geïntroduceerd. Nog steeds ervaren gevangenen nauwelijks onderdrukking en hebben zij niet door hoe hun vrijheid wordt ingeperkt.

Het enige verschil is dat opsluiting tegenwoordig vrijwillig is. Sterker nog, we staan letterlijk in de rij voor de Apple Store op het Leidseplein in Amsterdam om het panopticum binnen te mogen.

ANOUK KOOTSTRA